

**ALISHER NAVOIYNING TASAVVUFİY QARASHLARI VA
ULARNING IJODIY NAMOIYISHI**

Rustamov Shaxriyor Sherzodbek o'g'li,

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

Iqtisodiyot fakulteti 1-kurs talabasi.

+998943377732, shakhiyor.16@gmail.com

Ilmiy rahbar: Raimov Xurshid,

TDIU Iqtisodiyot fakulteti dekan muovini.

Annotatsiya: Ushbu maqola Alisher Navoiyning tasavvufiy qarashlari va ularning ijodidagi aks etishini keng qamrovli tarzda o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada tasavvuf tushunchasi va uning falsafiy mohiyati batafsil tushuntiriladi, shuningdek, Navoiy ijodida tasavvufiy g'oyalar qanday shakllanganligi va ularning o'ziga xosligi tahlil qilinadi.

Maqolada Navoiy asarlarida ishq va muhabbatning ruhiy poklanish va Allohga yaqinlashish ramzi sifatida ishlatilishi, sabr-toqat va sinovlar orqali ruhiy kamolotga erishish, shuningdek, insonning nafsini tarbiyalash orqali axloqiy yetuklikka erishishi yoritiladi. "Xamsa" dostonlari, g'azallar va nasriy asarlardagi tasavvufiy motivlar misolida shoirning ruhiy va ma'naviy dunyosi, insonparvarlik g'oyalari va axloqiy qadriyatlarni targ'ib qilishi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, tasavvuf, ishq, sabr-toqat, nafsni tarbiyalash, ruhiy kamolot, insonparvarlik, Xamsa, axloqiy qadriyatlar, ma'naviy meros

Abstract: This article is devoted to a comprehensive study of Alisher Navoi's Sufi views and their reflection in his literary works. It explains in detail the concept of Sufism and its philosophical essence, and analyzes how sufi ideas were formed in Navoi's meъopuecmъo and what makes them distinctive.

The article highlights the use of love and devotion in Navoi's works as symbols of spiritual purification and closeness to God, the attainment of spiritual

perfection through patience and trials, and the achievement of moral maturity through the discipline of the self. Using examples of Sufi motifs from the Khamsa, epics, ghazals, and prose works, the poet's spiritual and inner world, his humanistic ideas, and his promotion of moral values are demonstrated.

Keywords: *Alisher Navoi, sufism, love, patience, self-discipline, spiritual perfection, humanism, Khamsa, moral values, spiritual heritage.*

Аннотация: *Данная статья посвящена всестороннему изучению суфийских взглядов Алишера Навои и их отражения в его творчестве. В статье подробно раскрывается понятие суфизма и его философская сущность, а также анализируется формирование суфийских идей в произведениях Навои и их своеобразие.*

Особое внимание уделяется тому, как в творчестве поэта любовь и преданность выступают символами духовного очищения и приближения к Богу, как через терпение и испытания достигается духовное совершенство, а также как воспитание нафса способствует достижению нравственной зрелости человека. На примере суфийских мотивов в дастанах «Хамса», газелях и прозаических произведениях показаны духовный и внутренний мир поэта, его гуманистические идеи и пропаганда нравственных ценностей.

Ключевые слова: *Алишер Навои, суфизм, любовь, терпение, воспитание нафса, духовное совершенство, гуманизм, «Хамса», нравственные ценности, духовное наследие.*

KIRISH

Alisher Navoiy o'zbek va jahon adabiyotida nafaqat shoir, balki fikrli mutafakkir va ma'naviy yetuk inson sifatida tanilgan. Uning ijodi go'zal she'riyat, chuqur falsafiy tafakkur va insoniy qadriyatlarni o'zida mujassam etgan. Navoiy asarlarida tasavvufiy qarashlar muhim o'rin tutadi. Tasavvuf, ya'ni inson ruhini poklash, nafsni tarbiyalash va Allohga yaqinlashish yo'li, uning ijodida turli shakllarda aks etgan. Shuning uchun Navoiy ijodi nafaqat estetik zavq bag'ishlaydi,

balki o'quvchini axloqiy va ma'naviy kamolotga undaydi. Uning ijodiy merosi o'zbek adabiyoti tarixida nazm va nasrning rivojida yangi sahifa ochgan bo'lib, undagi tasavvufiy g'oyalar insonning ruhiy dunyosini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb qiladi. Shu bois, Navoiy ijodini o'rganish orqali nafaqat adabiy, balki ma'naviy merosni ham chuqurroq anglash mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tasavvuf so'zi arabcha "suf" — ya'ni poklik so'zidan kelib chiqqan. Tasavvuf insonni ruhiy jihatdan poklash, nafsni boshqarish va Allohga yaqinlashish yo'li sifatida talqin qilinadi. Bu yo'l faqat diniy tajriba emas, balki insoniy axloq va ma'naviyatni rivojlantirish vositasidir. Tasavvufiy qarashlar insonni sabr-toqat, halollik, mehr-muhabbat va fidoyilik kabi fazilatlarni rivojlantirishga chorlaydi. Alisher Navoiy uchun tasavvufiy g'oyalar nafaqat diniy ibodat sifatida, balki hayotiy tajriba va ijodiy ilhom manbai bo'lgan. Tasavvufiy falsafaga ko'ra, inson qalbi pok bo'lsa, hayotidagi barcha harakatlar ham go'zal va ma'naviy qadriyatli bo'ladi. Shu nuqtai nazardan Navoiy tasavvufiy qarashlarni ijodiy asos sifatida qabul qilgan va ularni she'riyat, nasr va hikoya janrlarida ifoda etgan.

Alisher Navoiy tasavvufiy qarashlarni o'z ijodida ruhiy kamolot va ma'naviy yetuklik manbai sifatida ishlatgan. U uchun tasavvuf — faqat diniy tajriba emas, balki insonga xos axloqiy va ma'naviy tarbiya vositasi edi. Navoiy shoirlik orqali inson qalbini poklash, ruhni kamolotga yetkazish va Allohga bo'lgan muhabbatni ifodalashga intilgan. Uning ushbu qarashlariga ko'ra, inson nafsiga ega bo'lib, yomonliklardan saqlanishi, mehr-muhabbat bilan yashashi va Allohni sevishi lozim. Shu sababli Navoiy asarlarida ishq, sabr, nafsni tarbiyalash va ruhiy poklanish mavzulari ko'p uchraydi. Tasavvufiy qarashlar Navoiy uchun ijodiy ilhom, ruhiy tozalik va axloqiy yetuklikni uyg'unlashtirish vositasi bo'lgan. Uning hayoti va ijodining o'rganilishi tarixi ulug' shoir yashagan davrdan boshlandi. XV asrda yaratilgan bir qancha mo'tabar manbalarda Navoiyning tarjimai holiga doir muhim ma'lumotlar qayd etilganligi, uning ijodiga munosabat bildirilganligi kuzatiladi. Bunday xayrli ishni, navoiyshunoslikni Nuriddin Abdurahmon Jomiy

boshlab berdi. Ayni xayrli sa'y-u harakat bugungi kunimizga qadar olti yuz yillik tarixiy taraqqiyot bosqichini o'tab kelmoqda. [6, 189 b.]

Alisher Navoiy ijodida ruhiy va ma'naviy kamolot muhim o'rin tutadi. Shoirning tasavvufiy qarashlariga ko'ra, insonning ruhiy kamoloti nafaqat shaxsiy tajriba, balki jamiyat hayotidagi axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni rivojlantirish vositasi sifatida ham qadrli. Navoiy asarlarida ruhiy kamolotning belgilari sifatida ishq, sabr-toqat, nafsni boshqarish va qalbni poklash kabilar ko'p uchraydi. Masalan, "Farhod va Shirin" dostonida Farhodning sabri va o'z sevgisiga sadoqati orqali ruhiy kuchga erishishi, "Layli va Majnun"da Majnunning ishq orqali qalbining poklanishi Navoiy ijodida ruhiy kamolotning ramzi sifatida ko'rsatiladi. Uning "Xayratul Abror" asari o'sha vaqtda mavjud bo'lgan an'anaga binoan avvalo yaratuvchi Xudoning sifati va faoliyatini vasf etish bilan boshlanadi. Yana shu bobda Navoiy dunyoni ta'riflaydi. Dunyodagi barcha go'zallik xaqni aksidir. Demak, dunyoni, hayotni sevish kerak, kabi so'zlar bilan asarning mazmunini ifodalashga harakat qiladi. Shu bilan birga, Navoiy ruhiy kamolotni insonning o'zini anglashi, nafsini tarbiyalashi va atrofdagilarga mehr bilan qarashi bilan bog'laydi. Bu esa shoirning ma'naviy va axloqiy tarbiyaga bo'lgan yondashuvini ochib beradi. [4, 88 b.]

Navoiy ijodida tasavvufiy g'oyalar ko'pincha ramzlar va belgilar orqali ifodalanadi. Ularning har biri o'quvchiga ruhiy tajriba va ma'naviy o'sishni yetkazadi. Masalan: ishq – Allohga bo'lgan sevgi va qalbning poklanishi, nur – haqiqat va bilimning ramzi, qalb – inson ruhining markazi sifatida ishlatiladi. G'azallarida ishq va muhabbat ramzi orqali insonning ichki dunyosi, qalbning tozalanishi va ruhiy kamolot tasvirlangan. Dostonlarda esa turli belgilar – masalan, tabiiy olam elementlari, yulduzlar, daryo va tog'lar – ruhiy holat va tasavvufiy falsafani yetkazishda ishlatiladi. Shu tariqa, Navoiy tasavvufiy ramzlar orqali o'quvchini fikrlashga, ruhiy o'sishga va axloqiy kamolotga chorlaydi.

Navoiy tasavvufiy qarashlarini o'z zamonasining madaniy va diniy konteksti bilan bog'lagan. U Xuroson, Movarounnahr va Markaziy Osiyodagi tasavvufiy oqimlardan, sufiylarning falsafiy ta'limotlaridan ilhomlangan. Navoiy

davrida tasavvuf nafaqat diniy amaliyot, balki jamiyatning axloqiy va ma'naviy hayotida muhim rol o'ynagan. Shuning uchun Navoiy asarlarida ishq, sabr-toqat, nafsni tarbiyalash kabi mavzular nafaqat shaxsiy ruhiy tajriba, balki ijtimoiy hayotga tatbiq etiladigan axloqiy qadriyatlar sifatida yoritilgan. Shu orqali shoir o'z zamonasida va keyinchalik adabiyot tarixida tasavvufiy falsafa va ma'naviy qadriyatlarni targ'ib qilgan. Uning asarlarida tabiat tasviri rang-barangdir. Shoir lirikasida kishi xissiyotining turli xolatlari maxorat bilan tabiatning turli xodisalariga qiyos qilinadi. Shoirning "Xamsa" dostonlarida ularning g'oyaviy mundarijasi, obrazlarning ruxiy olami bilan bog'liq ravishda chizilgan peyzaj lavxalarini ko'plab uchratamiz.[3, 6 b.]

Bugungi kunda Navoiy ijodidagi tasavvufiy g'oyalar yoshlarning ma'naviy tarbiyasida ham katta ahamiyatga ega. Ishq, sabr-toqat, nafsni tarbiyalash va ruhiy kamolot kabi qadriyatlar zamonaviy hayotning murakkab sharoitida insonni to'g'ri yo'lga yo'naltirish, ruhiy barqarorlik va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirish vositasi bo'lishi mumkin. Masalan, Navoiy ishqni faqat insoniy his-tuyg'u emas, balki Allohga yaqinlashish va ruhiy o'sish vositasi sifatida talqin qilgan. Shu fikrni zamonaviy hayotga tatbiq qilgan holda, yoshlarni axloqiy qadriyatlar, sabr-toqat va insonparvarlik ruhida tarbiyalash mumkin. Shu sababli, XX asrning boshlaridan xozirga qadar Navoiy hayoti va ijodi yosh olim va shoirlarning diqqat markazida bo'ldi. Ayniqsa, bu jihatdan 30-yillarda Navoiy tug'ilganiga xijriy hisob bilan 510 yil to'lishi munosabati bilan Sadriddin Ayniy tomonidan Navoiy "Xamsa"sining qisqartirilgan o'ziga xos ommabop nusxasining maydonga keltirilishi, asar haqidagi maqolalar va nihoyat, mashxur risolalarning yaratilishida muhim ahamiyatga ega edi. [5, 174 b.]

Navoiy g'azallarida ishq ko'pincha Allohga bo'lgan muhabbat ramzi sifatida ishlatiladi. Inson qalbi ishq orqali poklanadi, ruhiy kamolga yetadi va hayotdagi barcha sinovlarga bardosh beradi. Shu bilan birga, insoniy muhabbat ham tasavvufiy ma'noda ma'naviy tarbiya va qalbni poklash vositasi sifatida talqin qilinadi. Masalan, "Layli va Majnun" dostonida ishqning inson ruhiga beradigan quvvati va uni poklashdagi roli yoritiladi. Navoiy tasavvufiy hikoyalarda inson

hayotidagi qiyinchiliklar va sinovlar sabr orqali yengilishini ta'kidlaydi. Hayotdagi qiyinchiliklar insonni ruhiy jihatdan kuchaytiradi va Allohga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi. Shu nuqtai nazardan sabr tasavvufiy va axloqiy qadriyat sifatida muhim ahamiyat kasb qiladi. Asarlarida insonning o'z nafsini boshqarishi, yomon xohishlardan saqlanishi muhim mavzu sifatida ko'tariladi. Navoiy uchun nafs ustidan g'alaba qilish — ruhiy kamolotning belgisi. Shu orqali inson Allohga yaqinlashadi, qalbi tozalanadi va ma'naviy jihatdan yetuk bo'ladi. Navoiy tasavvufiy qarashlarni ijtimoiy hayotga ham tatbiq qilgan. U adolat, halollik, odamlarni mehr-muhabbat bilan qarash kabi qadriyatlarni targ'ib qilgan. Hazrat Navoiyning bu bezavol asari besh asr davomida elimiz orasidagina emas, barcha turkiy xalqlar orasida ham keng shuhrat qozonib, sevilib o'qildi va avlodlarni olijanob insoniy fazilatlar ruhida tarbiyalab keldi. Hozirgi istiqlol davrida asar o'zining insonparvarlik, mehnatsevarlik, xalqlar o'rtasidagi do'stlikni ulug'lash, sof va samimiy muhabbatni ardoqlash kabi dolzarb g'oyalari tufayli yanada muhimroq ahamiyat kasb etmoqda.[2, 4 b.]

G'azallarda ishq va ruhiy poklanish ramzlari keng ishlatilgan. Navoiy muhabbatni faqat insoniy his-tuyg'u sifatida emas, balki Allohga bo'lgan sevgi sifatida ko'rsatadi. Shu bilan birga, g'azallar orqali u o'quvchini ma'naviy kamolotga undaydi. Navoiy nasriy asarlarida masnaviy va pand-nasihatlar orqali ma'naviy kamolot, axloqiy qadriyatlar va sabr-toqat masalalarini yoritgan. Masalan: "Mahbub ul-qulub" asarida inson qalbining poklanishi, axloqiy yetuklik va ruhiy kamolot tafsilotlari batafsil ifodalangan. Navoiy ijodida tasavvufiy qarashlar shunchaki shoirlik ilhomi emas, balki jamiyatda axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni tarbiyalash vositasidir. U odamlarni adolat, halollik, sabr-toqat va mehr-muhabbatga undaydi. Shu sababli Navoiy merosi nafaqat adabiy, balki tarbiyaviy va ijtimoiy ahamiyatga ega. Tasavvufiy qarashlar Navoiy asarlarida inson ruhini tarbiyalash, qalbni poklash va jamiyatdagi axloqiy muhitni yaxshilash vositasi sifatida ko'plab ishlatilgan. Bu esa Navoiy ijodini faqat adabiy meros emas, balki ma'naviy maktab darajasiga ko'taradi.

O'zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti Islom Karimov ta'kidlaganlaridek, «O'zbek xalqi ma'naviy dunyosining shakllanishiga g'oyat kuchli va samarali ta'sir ko'rsatgan ulug' zotlardan yana biri - bu Alisher Navoiy bobomizdir. Biz uning mo'tabar nomi, ijodiy merosining boqiyliqi, badiiy dahosi zamon va makon chegaralarini bilmasligi haqida doimo faxrlanib so'z yuritamiz. Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyandasi, millatimizning g'ururi, sha'n-u sharafigi dunyoga tarannum qilgan o'lmas so'z san'atkoridir». [1, 5 b.]

XULOSA VA TAKLIFLAR

Alisher Navoiyning tasavvufiy qarashlari uning ijodida markaziy o'rin tutadi va bu qarashlar uning asarlarining ma'naviy, axloqiy va falsafiy mohiyatini belgilaydi. Navoiy uchun tasavvuf nafaqat diniy tajriba yoki shoirlik ilhomi bo'lib qolmasdan, balki inson ruhini tarbiyalash va uni kamolotga yetaklash yo'li sifatida xizmat qilgan. Uning ijodida ishq, sabr-toqat, nafsni tarbiyalash va ruhiy poklanish kabi mavzular turli badiiy shakllarda ifodalanib, o'quvchini nafaqat estetik zavq bilan, balki ma'naviy tarbiya bilan ham boyitadi.

Navoiy asarlarida tasavvufiy g'oyalar go'zal she'riyat, dostonlar va nasr orqali keng qamrovli tarzda ifodalanadi. Masalan, "Xamsa" dostonlarida ishqning ruhiy poklanish va ma'naviy kamolotdagi roli ochib berilgan bo'lsa, g'azallarida inson qalbining Allohga bo'lgan muhabbati va ruhiy yetukligi tasvirlangan. Nasriy asarlarda esa Navoiy o'quvchini hayotiy xulq-atvor, sabr-toqat va axloqiy qadriyatlar bilan tanishtiradi. Shu tariqa, shoir ijodida tasavvufiy falsafa hayotiy va badiiy elementlar bilan uyg'unlashgan. Shuningdek, Navoiy tasavvufiy qarashlarni faqat shaxsiy ruhiy rivojlanish vositasi sifatida emas, balki jamiyatni axloqiy va ma'naviy jihatdan boyitish vositasi sifatida ham qo'llagan. U adolat, halollik, mehr-muhabbat va insonparvarlik kabi qadriyatlarni o'z asarlarida targ'ib qilgan. Shu bilan birga, Navoiy ijodi bugungi kunda ham yoshlar tarbiyasida, ma'naviy yetuklikni shakllantirishda katta ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning tasavvufiy qarashlari uning ijodining ruhiy, axloqiy va falsafiy poydevorini tashkil etadi. U shoir va mutafakkir sifatida inson qalbini poklash, nafsni boshqarish va ruhiy kamolotga yetaklash yo'lida o'zining asarlarini badiiy va ma'naviy vosita sifatida ishlatgan. Navoiy merosi bugungi kunda ham nafaqat adabiy, balki tarbiyaviy, ma'naviy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarga ruhiy boylik, axloqiy qadriyatlar va insoniy fazilatlarni anglash imkonini beradi. Takliflarga kelsak metodlar bilan o'rganish tavsiya etiladi, yani:

1. Navoiy ijodini maktab va oliy ta'lim dasturlarida kengroq o'rganish: Alisher Navoiyning tasavvufiy qarashlari va ma'naviy g'oyalari yoshlarni axloqiy tarbiyalashda muhim vosita bo'lishi mumkin. Shu sababli uning asarlarini darsliklarda va fakultativ mashg'ulotlarda ko'proq qo'llash tavsiya etiladi.

2. Tasavvufiy g'oyalarni zamonaviy ma'naviyat va tarbiya bilan bog'lash: Navoiy asarlaridagi ishq, sabr-toqat va ruhiy poklanish kabi mavzularni bugungi yoshlar hayoti va ijtimoiy muhitiga moslashtirib tushuntirish lozim. Bu orqali shoirning falsafiy va axloqiy merosi amaliy ahamiyat kasb qiladi.

3. Ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish: Navoiy ijodidagi tasavvufiy elementlar bo'yicha ilmiy maqolalar, tadqiqotlar va doktorlik dissertatsiyalari ko'paytirilishi kerak. Bu nafaqat adabiyotshunoslik, balki falsafa va ma'naviyat sohalarida ham yuksak natijalarga olib keladi.

4. Ijodiy loyihalar va seminarlar tashkil etish: O'quvchilar va talabalar uchun Navoiy ijodini tasavvufiy qarashlar nuqtai nazaridan o'rgatadigan seminarlar, adabiy musobaqalar va ijodiy loyihalar tashkil etish tavsiya etiladi.

5. Ommaviy axborot vositalarida Navoiy merosini targ'ib qilish: Navoiy ijodining tasavvufiy va ma'naviy jihatlarini kengroq targ'ib qilish uchun televizion dasturlar, internet platformalar va ijtimoiy tarmoqlarda maxsus loyihalar yaratish foydali bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy hayoti va ijodi: albom / Tuzuvchilar: B. To'xliyev, O.To'xliyeva; mas'ul muharrir Y.Is'hoqov. - T.: Bayoz, 2013. - 56 b .
2. Navoiy A. Farhod va Shirin/dostonning ixcham nasriy bayoni. –T.: «Yangi asr avlodi» 2012. 84 b.
3. Эркинов А. Навоий - пейзаж устаси (Маъсул мухаррир. А. Каюмов).-Т.: Фан, 1988.-64 б.
4. Каюмов Азиз. К 35 Алишер Навоий: (Улуг шоир хаёти ва ижоди тугрисида лавхалар). - Т.: Камалак, 1991.-176б.
5. Valixo'jayev B. Mumtoz siymolar. – T.: Meros, 2003. – B. 129-185
6. Rahim Vohidov, Husniddin Eshonqulov. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. O'quv qo'llanma. – O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'rmasi nashriyoti, 2006. 528 b.